

НАШАТА ПАМЕТ Е НАШАТА КРЕПОСТ: БИОЛОГИЧНА И ДИГИТАЛНА ПАМЕТ В БИТКА ЗА СУБЕКТА!

СТОЯН СТАВРУ

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

stoyan.stavru@gmail.com

OUR MEMORY IS OUR FORTRESS - BIOLOGICAL AND DIGITAL MEMORY IN A BATTLE FOR THE SUBJECT!

STOYAN STAVRU

Institute for the Study of Societies and Knowledge, BAS

Abstract

The article examines the importance of memory for the existence and recognition of subjectivity as an agent (subject) of socially significant interactions. The main focus is on tracking the difference between the biological and digital "format" of the memory, as well as the implications of the more frequent reliance on digital memory on account of biological memory. Biological memory transforms the personal past into a fundamentally intimate experience, while the digital one treats it as an "objectively" existing record that can be copied and analyzed.

Keywords: memory, oblivion, consciousness, freedom, subject, technology, biological memory, digital memory

1. Въведение: памет в полза на субекта

Паметта има много измерения. В едно от тях тя съществува безшумно – като информационен код, навит във формата на тройна спирала дълбоко в ядрото на всяка една клетка от нашето тяло. В друго измерение паметта оживява спонтанно – като превземаша ни емоция, провокирана от достигналата до обонянието ни миризма на любимо от детството ни ястие. [1] Паметта може да бъде свързана и с рекапитулацията на социален опит – опит, отложен в литературен текст, в морално изискване или в правна норма. С паметта е свързано и нашето минало, а в крайна сметка – и представата ни за време.

В настоящото изложение бих искал да се спра *върху един конкретен аспект* на паметта: нейното значение за конституирането на субекта чрез осребряване на неговото минало и ролята на съвременните технологии в този процес. [2] Ще разгранича „биологичната памет“ на субекта като памет-преживяване от „дигиталната памет“ за субекта като памет-информация, като акцентирам върху различния ефект, която всяка една от тези два вида памет има при подреждането на индивидуалната човешка субективност до субект, през който могат да се прокарат устойчиви регулации.

За целта *противопоставям* субективността като динамично състояние на човешката психика срещу субекта като статична репрезентация на тази психика: ако субектът е своеобразна юридическа опаковка на субективността, която позволява реализирането на определена отговорност, то субективността е поредица от точки на кипене на субекта, в които всеки човек получава шанса за свобода. Не бих идеализирал нито една от тези две страни в човешкото съществуване, тъй като всяка една от тях изпълнява важни и допълващи се функции, поради което се явява необходимо условие за съществуването на другата: точно както отговорността легитимира свободата и свободата прави възможна отговорността.

2. Забравя и свобода: биологичната памет

С развитието на технологиите капризната *биологична памет* все по-често отстъпва пред точността на дигиталната такава. Неврологията на човешкия мозък е твърде ненадеждна, когато става въпрос за минало с юридическо значение. Необходимостта от установяването на Истината в свят, подчиняващ се на възискането за обективност, предопределя и дигиталното бъдеще на нашето минало. Една сравнително нова област в правото – невроправото [3], установява сериозните изкривявания, които настъпват с течение на времето в свидетелските показания, и огромния риск, който поема правораздавателната система, доверявайки се на т. нар. очевидци и на тяхната памет. [4] Човешката памет е биологична и непрекъснато се променя. Тя не може да бъде възпроизведена „при поискване“, тъй като при нея липсва оригинал, който да бъде копиран, заверен и представен като доказателство. Нейната *фундаментална несигурност* прави възможно магичното съществуване на нашето субективно дадено

минало. Всеки от нас има собствена (променяща се) представа за своето минало, която често няма нищо общо с „това, което действително се е случило“.

Всъщност *нашето минало* може да бъде „наше“ в най-малко два смисъла:

- „наше“ дотолкова, доколкото ни е приписано и сме задължени да носим отговорност за него: да го понасяме като наше настояще, да го търпим, за да можем да настояваме върху собствената си идентичност във времето. Това минало е „наше“, защото може да го ползваме, за да оставаме същите – владеейки подобно монолитно минало ние по-лесно може да владеем себе си;

- „наше“ дотолкова, доколкото бихме могли субективно да определяме неговото съдържание: да налагаме онези интерпретации на случилото се с нас, които остават изцяло наши и чиято валидност не може да бъде отречена, най-вече с аргументите на обективното. Това минало е „наше“, защото може да го променяме, защото имаме право да се разпореждаме с него.

Тези две линии на притежаване *се преплитат* помежду си и заедно оформят нашето минало. Определящи за постигнатия днес баланс в това преплитане са особеностите на човешката памет – нейната динамичност, неточност, интерпретативност, субективност. Концепцията за субекта се нуждае от фиксирано миналото, което може да ползваме, а тази за субективността – от минало, с което може да се разпореждаме. Именно в това „второ“ минало на нас ни е позволено да бъдем свободни в себе си, да се намираме винаги различни.

Ние на практика не познаваме миналото си извън нашето настояще. Миналото като субективно преживяване винаги е част от нашето настояще и като такова то е *фундаментално интимно преживяване*. Нашето минало е перформатив, изричен през нашето настояще. Ние го сглобяваме всеки път, когато искаме да го имаме. Външните доказателства, съставляващи обективно оставените следи от нашето минало, са определящи за поставянето на социално релевантната макрорамка на нашето минало – за нашата публична (професионална, политическа, криминална) автобиография. Огромната част от миналото ни остава практически недостъпно, дълбоко скрито в динамиката на нашите спомени. Това ни позволява да спорим за своето минало, да разполагаме с миналото си, да сме свободни в миналото си.

В наказателното право *свободата ни в нашето минало* е гарантирана от института на реабилитацията. Съгласно българския Наказателен кодекс (чл. 85, ал. 1 НК) реабилитацията заличава осъждането и отменя за в бъдеще последиците, които законите свързват със самото осъждане, освен ако в някое отношение със закон или указ е установено противното. Съгласно чл. 88а, ал. 1 НК, когато от изтърпяването на наказанието е изтекъл определен срок и осъденият не е извършил ново умишлено престъпление от общ характер, за което се предвижда наказание лишаване от свобода, осъждането и последиците му се заличават независимо от предвиденото в друг закон или указ. Така дори юридическата памет за извършено престъпление – минало, което по правило трябва да се помни, е ограничена във времето. [5] Дори и наказателното право е задължено да забравя. С неприкосновеността на нашето минало е свързано и „правото да бъдеш забравен“ (чл. 17 EU GDPR) [6] – определена информация за теб да не излиза сред резултатите, давани от интернет търсачките. Криминалната и дигиталната реабилитация са част от механизмите за забравя, които имат за цел да „освободят“ миналото от определено помнене – помнене, което не позволява на миналото ни да бъде „наше“ по втория, посочен по-горе начин. Ако авторството върху едно наше произведение на изкуството е право, което с времето загубва важни части от своето съдържание, авторството върху нашето минало е право, което напротив: увеличава своя обем с времето. Колкото повече забравя (от нас и от другите), толкова по-свободни сме в нашето минало.

3. Запис и идентичност: дигиталната памет

Дигиталната памет обаче обещава [7] нещо съвсем различно: тя ни гарантира „чисто“ минало – миналото, такова каквото е било. Заснето в неговата непосредственост. В суров вид, който може да бъде възпроизведен „едно към едно“. В подобна претенция се съдържа непоколебимост, която на практика може да ни отнеме миналото. То става до такава степен обективно дадено, че на практика функционира като нещо външно за нас. [8] Такова минало пак е „наше“, но по различен начин: то ни е прикачено „отвън“ – в резултат на наблюдение и прилагането на устойчиви механизми на помнене. [9] Представете си, че разполагате със *запис на всяка секунда от живота си* – нещо, което съвсем не е немислимо в света, в който живеем и в който

всеки отделен човек може да функционира и като медия (публична емисия). В епизода „The entire history of you“ (сериала „Черно огледало“) това е постигнато чрез специално устройство, вградено в очите на всеки човек (още с раждането му), с помощта на което се осъществява непрекъснат запис на всичко, което този човек наблюдава през очите си. Записът е с такова качество, че може да бъде контролирано превъртан и преглеждан по начин, който създава усещане за гледане „в реално време“. С помощта на това технологично решение всеки човек разполага със своеобразна лична машина на времето, която му позволява да пътува в своето минало. Минало, което остава непроменено и именно в тази своя неизменност е на негово разположение.

Представете си, че във всеки момент от Вашето настояще може да видите всеки друг момент от миналото си. „Друг“ – защото всеки момент от настоящето моментално става част от фиксирания поток на миналото. Всеки момент от Вашето минало може да Ви бъде противопоставен като факт във Вашето настояще. Такова Ваше минало всъщност е дълбоко не Ваше – то е минало, по отношение на което Вие сте по правило недобросъвестен. Недобросъвестен, защото не може да не знаете за Ваше минало, което е достъпно (и) за Вас във всеки един момент от настоящето. Подобно минало функционира като регистър, който изчерпва регистрираното. Картата става толкова подробна, че на практика започва да претендира да бъде територия.

Какво ще се случи, когато гледате своето минало? Вие ще го гледате по друг начин и ще го превръщате в ново Ваше настояще. Ще го гледате „с други очи“. И все пак това е едно ограничено по особен начин настояще – настояще, втречено в миналото. *Настояще-полуфабрикат*, настояще-претоплено минало. Подобно настояще трябва да намери място в себе си за своето външно минало. Минало, което не е създадено от настоящето, а е наблюдавано от настоящето. А дигиталната памет осигурява за наблюдаване минало с много висока резолюция – това е минало с такъв обем, за който все по-трудно се намира място в настоящето. Един човек, който е живял 50 години, трудно би успял (макар че би могъл) да изгледа цялото си минало. Но дори и да не прекарваме настоящето си в гледане на своето минало, ние ще разполагаме с непосредствен достъп до своето минало като достъп до определена обективна даденост. Всяко наше твърдение за миналото ще може да бъде верифицирано – чрез справка в дигиталния архив от видеа, произведени през нашето зрение.

Дигиталната памет *произвежда минало*, което има поне две важни последици:

- това е минало, което е толкова силно, че претендира да изчерпва истината за нас: истината за нашия живот е снета, не просто конспектирана, а записана. Ние можем да бъдем проверени във всеки един момент от нашето минало. Подобен достъп до нашето минало ни прави в много по-голяма степен фиксирани, предопределени), проследими. Достъпът до подобно наше минало има претенцията да бъде достъп до нас самите – такива, каквито и ние не се познаваме, а и не бихме могли (без дигиталната памет) да се познаваме;

- това е минало, което е толкова силно, че разобличава всяка наша фантазия за нашето минало: всяко наше твърдение за миналото ни подлежи на доказване и може да бъде разобличено като невярно. Така в настоящето ни могат да заживеят няколко варианта на нашето минало, но във възникващата конкуренция между тях винаги има еднозначен победител – миналото, което е записано. Нашето минало става очевиден и свидетелства за самото себе си – срещу нашите настоящи представи за миналото. Времето започва да функционира като съдебна зала, в която въпросът за истината се превръща във въпрос на бюрокрация.

Толкова „силно минало“ би могло да усилва съществуването ни като конструирани отвън субекти (субектът – това е неговото обективно регистрирано минало), но едновременно с това и да ограничи свободата на нашата субективна представа за нашето минало, а в крайна сметка – и за нас самите. Ние може да оспорим своето обективно регистрирано минало, но винаги ще знаем, че представите ни за нашето минало може да се окажат доказано (!) чисто и просто лични фантазии. А това ни поставя в доста неизгодна позиция спрямо нашето минало – ние сме не просто зложници, а и затворници на нашето минало. Дори и да се признае *правото на всеки човек да не знае за своето минало*, това право със сигурност ще търпи ограничения, например – с оглед целите на наказателното преследване или с оглед осигуряването на безопасността на определени публични пространства. Може да си представим високотехнологични скенери на персонално минало, в които чрез специализирани алгоритми се проверява надеждността на съответния човек и на базата на тази проверка се определя дали той да бъде допуснат до съответните публични пространства. Разбира се, законодателството, включително европейското, насочено към защита на личните

данни, ще има охранително действие и по отношение на „личното минало“. Защото едва ли има по-лични данни от пълният запис на цялото минало на един човек.

4. Еманципации

Охранителният ефект от подобно законодателство, обаче, лесно може да бъде преодолян от *удобствата на едно изцяло записано минало*. Неговият ограничителен ефект може да се окаже ценен като консолидиращ механизъм. Всякакви проблеми с личната памет (дори и заболявания от такова естество като Алцхаймер) биха могли да бъдат „коригирани“ чрез външния запис на миналото на съответното лице. Този запис може да бъде използван и за да се установи каква би била „автентичната воля“ на едно лице, което поради ментално заболяване вече не може да формира своя собствена воля. [10] Неговото минало може да бъде разписано като код, въз основа на който да се създаде характер (виртуален герой-копие), с който може да се взаимодейства в реално време. Анимиран *след-Аз*, сурогат-протеза, който прави възможен субекта. Подобен правен субект функционира като продължение на своето минало: неговата „актуална“ воля се установява: а) чрез отговора на въпроса какво би направил в тази ситуация човек с това минало и б) чрез резултата от директното взаимодействие с виртуалния аватар, създаден от миналото на това лице? Видян по този начин, субектът е продукт на своето минало много повече, отколкото на ситуацията, в която би взел своето решение. Разбира се, става въпрос за детерминираност по необходимост – поради неспособността на лицето да формира собствена воля. И става въпрос за детерминираност, която става все по-малко легитимна, колкото по-дълго време продължава състоянието на субекта, в който той функционира като продължение на своето минало.

В подобна перспектива дигиталната памет се оказва *един от най-важните дигитални активи* на всеки субект – актив, който запазва идентичността на този субект и може да изпълнява заместващи и репрезентативни функции в случаите, когато актуалната субективност не успява да произвежда достатъчно стабилен субект. Така освен като своеобразно резервно копие (backup) на субекта дигиталният архив на неговото минало предлага и кратък път (shortcut) към настоящето на този субект. Той може да бъде използван за разчертаването и сглобяването на субекта като воля „на

място“ – в рамките на възникналата ситуация, въпреки определени невъзможности и дефицити в неговото съществуване. Това, което човешката психика не може да осигури „отвътре (навън)“, дигиталната памет предлага да бъде реализирано „отвън (навътре)“.

Предимствата на този подход са свързани с осигуряването на последователност и стабилност в социалните очаквания относно поведението на субекта – неговият дигитален аватар поддържа (поне временно) траекторията на текущите социални взаимодействия, в които субект вече е встъпил. Ролята на този дигитално конструиран аватар е подобна на тази на гестора – лице, което е предприело чужда работа без натоварване и което е длъжно да се грижи за нея до момента, в който заинтересуваният (доминусът) може да я поеме сам. Очевидно става въпрос за временна грижа, която има за цел да запази статуквото на субекта такова, каквото то е съществувало към последния момент от неговото регистриране, за да може този субект отново да встъпи в себе си, когато дойде на себе си.

Недостатъците на този подход са свързани с ограничаването на хоризонта на субекта чрез отнемането на възможността му да бъде непредвидим продукт на своята субективност. Дигиталният сурогат остава изцяло в миналото на субекта – той разполага с бъдещето, което не е нищо повече от разгръщане на вече регистрираното минало. „Дай ми фактите за да ти дам правото“ се допълва от „дай ми миналото, за да ти дам бъдещето“. Изобретяването на актуалната воля на субекта се явява акт на инвестиране в неговото минало. Успехът на подобна стратегия е зависим от продължителността на нейното прилагане. Колкото повече става времето, през което бъдещето е единствено разгръщане на миналото, толкова по-малко стойностно за субекта е това бъдеще и толкова по-малко това бъдеще е бъдеще на субекта. Защото едно от най-важните измерения на личната свободата на субекта е способността му да се оразличава от своето минало, да прекратява, да преустановява и да изоставя тенденциите, които е установил в своето минало. Именно това отдалечаване от миналото, което се случва в настоящето, прави възможно бъдещето на субекта като бъдеще на една уникална субективност.

5. Заключение: права срещу субекта

Родените през последните години деца имат много повече снимки и видеа, направени от момента на раждането им и с честота, която е немислима за поколенията, родени преди 21 век. Когато пораснат те ще разполагат с миналото си като очевидност в много по-голяма степен в сравнение с живелите преди тях. Те ще имат и значително повече по-разнообразни регистрирани взаимодействия в социалните мрежи. Това ще прави миналото им много по-подходящо за наблюдение и анализиране за всяка една от посочените по-горе цели. [11] [12] Дигиталната памет ще функционира и като своеобразен *екзоскелет на субекта*, който задава ясни параметри субективността, в която може да бъде открита волята, която може да се препише на този субект. За да не се превърне в жертва на самия себе си, субектът трябва да бъде въоръжен с *нова система от права*: права, които да позволяват постигането на саморазрушителен ефект – ефект, който намалява устойчивостта на самия субект като продукт от неговите минали взаимодействия. [13] Именно такива права са „правото да бъдеш забравен“ и „правото да не знаеш за миналото си“, но освен тях предстои да бъдат изобретени и редица нови права от същия порядък: правото окончателно да заличиш дигиталното си минало („до последното копие“); правото да завещаеш свои дигитални активи; правото да забраниш разпространяването на дигитално ти минало след своята смърт; правото на всеки да бъде „освободен“ от своето минало, включително от задължителния характер на оставени от него „предварителни указания за лечение“ и др. [14]

БЕЛЕЖКИ

[1] Особено показателни в това отношение са романите на Марсел Пруст. Вж. **Узунов, Н.** Аз-ът и времето в романа "Пленницата" на Марсел Пруст. (2011). // *Списание на Институт за модерността*. № 6 „Време и субективност. Пруст, Музил, Венезис“, 1-22.

[2] За значението на технологиите при ролята на паметта вж. **Heersmink, R. A. Carter** (2017). The philosophy of memory technologies: metaphysics, knowledge, and values. // *Memory Studies*, 1 – 18.

[3] Вж. **Wolf, S.** (2008). Neurolaw: The Big Question. // *The American Journal of Bioethics*. № 1, p. 21.

[4] Вж. **Howe, M., L. Knott** (2015). The fallibility of memory in judicial processes: Lessons from the past and their modern consequences // *Memory*. № 5, 633–656. Вж. също **Levy, N.** (2007). *Neuroethics: Challenges for the 21st Century*. Cambridge, p. 171.

[5] В този смисъл в българската наказателноправна доктрина се посочва, че реабилитацията „заличава осъждането като факт от миналото на дееца“. Вж. **Стойнов, Ал.** (1999). *Наказателно право. Обща част*. С., с. 475.

[6] Вж. например **Szekely, Iv.** (2014). The right to be forgotten and the new archival paradigm. // Ghezzi, A., A. Pereira, L. Vesnic-Alujevic (Eds). *The Ethics of Memory in a Digital Age: Interrogating the Right to be Forgotten*. London, 28 – 49.

[7] Съществуват и тенденции, при които дигиталната памет използва биологичен носител. Вж. **Best, J.** (2016). From digital to biological: Why the future of storage is all about DNA. // ZDnet, September 23, достъпна на следния адрес: <https://www.zdnet.com/article/from-digital-to-biological-why-the-future-of-storage-is-all-about-dna/>.

[8] За значението на процеса на овъншностяване на паметта чрез нейното изваждане от субекта и разполагането и извън него, в средата вж. **Donald, M.** (1991). *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition*. Cambridge, p. 314.

[9] Това минало е част от нашето „разширено аз“. Вж. **Clark, A., D. Chalmers** (1998). The extended mind. // *Analysis*. № 1, 10–23, както и **Clark A., D. Pritchard, K. Vaesen** (2012). Introduction. Extended cognition and epistemology. // *Philosophical Explorations*. № 2, 87–90.

[10] За определящото значение на волята при отличаването на човека от останалите биологични същества, както и за комплексността на това понятие, включващо желания

и воля от различни редове, Вж. **Frankfurt, H.** (1971). Freedom of the Will and the Concept of a Person. // *The Journal of Philosophy*, № 1, 6 – 20.

[11] Тази информация би могла да се използва и за получаването на т.нар. личен кредитен рейтинг – идея, с която съвременния свят е все по-готов да експериментира. Вж. **Hvistendahl, M.** Inside China's vast new experiment in social ranking // *Wired*, 12. 14. 2017, достъпна на следния адрес: <https://www.wired.com/story/age-of-social-credit/>, където се посочва, че стойността на притежавания личен кредитен рейтинг определя достъпа до редица обществени услуги, като по този начин чертае границите на нови социални класи.

[12] За различните виртуални класи вж. също **Kroker, A., M. Weinstein** (1994). *Date Trash: The Theory of the Virtual Class*. Montreal. p. 4 – 26.

[13] Това „освобождаване“ от миналото се обозначава и като „право да бъдеш различен от себе си“ –Вж. например **Andrade, N.** (2014). Oblivion: The right to be different... from Oneself: re-proposing the right to be forgotten. // Ghezzi, A., A. Pereira, L. Vesnic-Alujevic (eds). *The Ethics of Memory in a Digital Age: Interrogating the Right to be Forgotten*. London, p. 65.

[14] Такива са т.нар. Одисееви споразумения, при което лицето се самоограничава с оглед валидността и зачитането на негови бъдещи решения, които към момента на сключване на споразумението не желае да взема („договор с бъдещ Аз“). Вж. **Bell, K.** (2015). Thwarting the Diseased Will: Ulysses Contracts, the Self and Addiction. // *Culture, Medicine, and Psychiatry*, № 3, 380–398.